

‘Marxcelerationismen’ – Et historiefilosofisk kerneproblem i marxismens historie

AF DOMINIQUE ROUTHIER

SLAGMARK #77
SIDER: 55-72

“Én ting er sikkert, jeg er i hvert fald ikke marxist”, skulle Marx engang have udbrudt overfor sin svigersøn, Paul Lafargue, i en diskussion om arbejderbevægelsen i Frankrig (Marx & Engels, 1967, s. 388). Det er Friedrich Engels, der beretter om denne episode i et brev til socialdemokratiets Eduard Bernstein i begyndelsen af november 1882. Episoden mellem Marx og Lafargue vidner om en grundlæggende ideologisk diskrepans mellem Marx’ kritik af den politiske økonomi og de måder, hvorpå dette kritiske analyseapparat blev anvendt i arbejderbevægelsens globale historie, eller mere præcist – som det britisk-amerikanske teorikollektiv Endnotes har redegjort for – i “den historie, som arbejderbevægelsen fortalte om sig selv via sine ledere og teoretikere” (Endnotes, 2015, s. 86). Historien om arbejderbevægelsen i sin storhedstid var, som Endnotes fortæller den, først og fremmest båret frem af en tro på, at fremtiden med nødvendighed tilhørte proletariatet. At kapitalismen med nødvendighed ville frembringe det næste historiske stadie, socialismen, på hvis samfundsmæssige grundlag et stort og organisk forenet industriproletariat ville kunne instituere det længe ventede klasseløse kommunistiske samfund, således som Marx & Engels havde beskrevet det i *Det kommunistiske manifest*.

Denne artikel tilbyder et eksegetisk begrundet bidrag til en kritik af denne fremskridtstro – eller stadie-teori – i marxismen. Kritikken tager udgangspunkt i et afgørende, men relativt underbelyst historisk knudepunkt omkring den tid, hvorfra Engels anekdote stammer. Fokus er på en række tekster tilhørende den sene periode i Marx' forfatterskab, fra førsteudgaven af Marx' hovedværk *Kapitalen* udkommer på tysk i 1867 og perioden frem til Marx' død i 1883. Denne periode er en særdeles turbulent tid, hvor Marx' idéer i en diskontinuerlig bevægelse vinder udbredelse i forskellige af datidens revolutionære miljøer. Et af de helt afgørende politiske momenter var naturligvis Pariserkommunens 71 dage lange eksistens i foråret 1871, en begivenhed, som bidrog til en afgørende ny-orientering i Marx' teoretiske arbejde. Som Kevin B Anderson har dokumenteret i sin bog *Marx at the Margins* (2010), kan Marx' sene arbejde overordnet anskues som en mere generel vending mod kapitalismens globale margener. Her var en forstærket interesse for kommunens arkaiske former, særligt i forhold til den russiske landkommune, *mir'en*, et vigtigt aspekt (Anderson, 2010).

I perioden der her optager os, henvendte den russiske revolutionære Vera Zasulich (1849-1919) sig til Marx for på vegne af en mindre protomarxistisk gruppe at få svar på et spørgsmål, der angiveligt drejede sig om intet mindre end *liv eller død*; spørgsmålet om den russiske landkommunes stilling i en eventuel revolutionær omkalfatring af det russiske zardømme. Denne artikel præsenterer og rammesætter på ny brevvexlingen mellem Marx og Zasulich og argumenterer for, at dets besvarelse peger udover sin specifikke historiske og politiske kontekst og rammer lige ind i et af de filosofiske kernestridspunkter vedrørende Marx' historiefilosofiske metode i kritikken af den politiske økonomi. Således betragtet kan korrespondancen mellem Marx og Zasulich tjene til at artikulere – det er hovedærendet i denne artikel – en kritik af et for (store dele) af den traditionelle marxisme så udbredt historiefilosofisk dogme: Idéen om fremskridt.

l.

Den sene periode af Marx' forfatterskab, hvoraf en betydelig del fortsat er upubliceret, kan beskrives ud fra mange forskellige synsvinkler, men én af de helt afgørende interesser for Marx var utvivlsomt situationen i Rusland. Rusland befandt sig i anden halvdel af det nittende århundrede i en politisk og ideologisk ombrydningstid,

hvor, som den italienske idéhistoriker Franco Venturi har beskrevet det, den russiske revolutions rødder tog form (Venturi, 1966). Centralt i russisk historie for denne periode – Venturis periodisering går fra 1848 og frem til mordet på tsar Alexander den II i 1881 – står den russiske populisme, også kaldet narodnismen.

En af narodnismens hovedmodstandere var ingen ringere end Lenin, som ved flere lejligheder kritiserede narodnikkiske strømninger under den generiske betegnelse 'før-marxsk socialisme' – mest emphatisk herfor er den lille lejlighedstekst fra det bolsjevikiske blad *Pravda* i 1913, meget passende betitlet "Marxismens historiske skæbne" (Lenin, 1981a). Dét, der for alvor er stridspunktet mellem narodnikkerne og bolsjevikkerne, som Lenin tilhørte, er spørgsmålet om den russiske landkommune, *mir'en* eller *obstjina'en*, med sine overleverede kollektivistiske ejendomsformer. Lenin, der om nogen kom til at inkarnere marxismen i det 20. århundrede, indtager en central plads i denne strid og kommer i årtierne efter Marx' død til at være dagsordenssættende i sit forsvar for det standpunkt, som de såkaldte "russiske elever" (som var det navn, de russiske marxister brugte for at omgå censuren) forfægtede op gennem 1880'erne og 1890'erne. I det følgende optræder Lenin derfor som én nøglefigur i formuleringen af en bestemt form for – i denne artikels optik, problematisk – variant af marxismen, som det her er formålet at bidrage til kritikken af.

I en artikel kaldet "Hvilken arv er det, vi fraskriver os?", skrevet i eksil i 1897 og publiceret året efter, opsummerer Lenin med følgende karakteristik narodnismens forhold til landkommunen: "Idealiseringen af bonden og hans landsbyfællesskab er en nødvendig bestanddel af narodnismen, og narodnikker af alle afskygninger [...] har i rigt mål ydet deres bidrag til denne bestræbelse for at idealisere og besmykke 'landsbyfællesskabet'" (Lenin, 1981b, s. 176). Lenins replik knytter sig til det såkaldte agrarspørgsmål, der var omdrejningspunktet i russiske revolutionære debatter på daværende tidspunkt. Det var spørgsmålet om, hvad Rusland som en overvejende landbrugsnation, med en i sammenligning med Vesteuropa kun ringe fremskreden industrisektor, skulle opstille som revolutionær strategi: Hvilken rolle spiller landkommunen i den revolutionære omlægning af landets overvejende agrare produktion? Lenins artikel er et partsindlæg i en ophedet debat om 'arven' fra landkommunen, dvs. om hvordan kommunens overleverede traditionelle ejendomsformer og produktionsmåder burde forvaltes. Skulle der værnes om disse spredte enklaver af urkommunistiske landfællesskaber, som havde været under pres efter de store land-

brugsreformer, som zar Alexander II indledte i marts 1861 med henblik på at modernisere landet, eller var kommunen uigenkaldeligt hevet med ind i fremskridtets malstrøm, en arkaisk samfundsform dømt til at gå under med historiens fremgang?

Lenins ærinde i artiklen er at tilbagevise påstande om, at marxisterne ønsker at fraskrive sig arven. Tværtimod siger Lenin, at hvis det drejer sig om "den 'arv', der er tilfaldet nutidens mennesker", det vil sige efter reformen i 1860'erne, "så må man skelne mellem *to slags arv*: den ene arv kommer fra oplysningsfolk i almenhed, fra mennesker som var absolutte modstandere af alt, hvad der var før reformen, folk, som gik ind for europæiske idealer og for den brede befolkningsmasses interesser. Den anden arv er den narodnidske." (Lenin, 1981b, s. 194). Og narodnismen bestod som sagt i Lenins øjne af en utilstødelig idealisering af bonden og landsbyfællesskabet, et forsøg på at opretholde visse af landsbykommunens 'levn' alene på grund af "småborgerlige skrækfølelser overfor kapitalismen" (Lenin, 1981b, s. 195). Den sande 'arv' fra 1860'erne, som Lenin i artiklen gør sig til fortaler for, henter inspiration i Vesteuropas oplysningsfilosofiske tradition og karakteriseres som "et varmt forsvar for oplysning, selvstyre, frihed, europæiske livsformer og overhovedet en alsidig europæisering af Rusland." (Lenin, 1981b, s. 173). Dette er, ifølge Lenin, den sande arv uden "de romantiske og småborgerlige tilføjelser til arven fra narodnikernes side." (Lenin, 1981b, s. 175). Lenin ser altså et revolutionært potentiale i den borgerlige oplysningstradition, som det er marxisternes fremmeste opgave at omsætte i praksis. For Lenin er den kapitalistiske modernisering af landbruget med *mir*'ens undergang til følge, et nødvendigt skridt i retning af den efterstræbte europæisering af Rusland. Lenin formulerer således et argument om, at "den russiske kapitalisme er et progressivt fænomen", fordi den opløser før-kapitalistiske landlige dominansformer og muliggør fremkomsten af en ny type socialisme, der er *up to date* med europæiske standarder. (Lenin, 1981b, s. 163).

Lenins politiske strategi (og den tilgrundliggende historiefilosofi) kan således beskrives som en slags 'accelerationisme', *avant la lettre*, hvis vi under termen accelerationisme forstår en generisk tro på oplysningsfilosofiens idealer kombineret med en emancipatorisk impuls importeret fra den traditionelle marxisme. Centralt i nutidens accelerationistiske programmerklæringer står netop udviklingen (accelerationen) af kapitalismens iboende modsigelser i retning af et foregøglet højteknologisk arbejdsfrit samfund (se f.eks. Srnicek & Williams, 2016).

I Lenins beskrivelse nærer den marxistiske elev, i modsætning til narodnikken,

netop "tiltro til den givne samfundsudvikling" inklusiv dennes "modsigelser", fordi "det udelukkende er i den fulde udvikling af disse modsigelser, at han ser pantet på en bedre fremtid." (Lenin, 1981b, s. 192). Derfor, fortsætter Lenin, er det opgaven at "støtte, fremskynde og lette udviklingen ad den givne vej, at fjerne alle hindringer, som står i vejen for denne udvikling og hæmmer den." Dette, og her kommer et ordret proto-accelerationistisk credo, kan man kalde en "historisk optimisme: jo længere og hurtigere sagerne går, som de går, desto bedre." (Lenin, 1981b, s. 192). Lenins tekst vidner om en slags kerneforestilling i den traditionelle marxistiske historiefilosofi, som bæres med over i store dele af det 20. og 21. århundredes emancipatoriske tænkning. Spørgsmålet er selvfølgelig, om denne marxistiske historieopfattelse stemmer overens med 'arven', ikke blot fra den borgerlige oplysningsfilosofi, men også fra Marx? Med andre ord, om en af de tidligste noget nær paradigmatisk formuleringer af en marxistisk historie- og emancipationsfilosofi stemmer overens med Marx' egne kritiske analyser af den russiske situation og 'arven' fra landkommunen efter 1860'erne og 1870'erne?

II.

Marx, der havde lært sig russisk, og som ivrigt fulgte med i de økonomiske og politiske forhold i Rusland, korresponderede aktivt med russiske revolutionære i den 'populistiske' periode, hvor størstedelen af de russiske revolutionære var influeret af idéer, som kunne spores tilbage til Alexander Herzen (1812-1870). De principper som Herzen bar med sig fra 1848-erfaringerne, og de idealer han skabte for den efterfølgende generation, beskriver Venturi som båret frem af en "mistro til alle former for demokrati; troen på en mulig selvstændig udvikling af socialisme i Rusland; en tro på *obstjina*'ens fremtidsmuligheder; samt et behov for at skabe revolutionære som kunne dedikere sig til folket" (Venturi, 1966, s. 35). Det Rusland, hvor Herzens idealer var fremherskende blandt tidens revolutionære, muliggjorde en frugtbar dialog med Marx' idéer. I 1869 havde Michael Bakunin (1814-1876), trods sine voksende forbehold overfor Marx' politiske linje, forestået oversættelsen af *Det kommunistiske manifest* til russisk og gødede således den intellektuelle jord for en mere livlig reception af *Kapitalen*, som udkom i russisk oversættelse allerede få år efter i 1872. I modsætning til i Tyskland, hvor *Kapitalen* på det nærmeste blev ignoreret til at begynde med, afstedkom den i Rusland stor interesse fra begyndelsen af.

Marx var med andre ord allerede et *household name* i russiske revolutionære kredse, da manifestet udkom i en nyoversættelse i 1882 ved G. Plekhanov. Denne udgave rummede én af de sidste tekster, som Marx publicerede sammen med Engels, nemlig et nyt forord til manifestet. Anledningen til det nye forord var, at Marx havde lovet sine russiske forbindelser at tage stilling til et spørgsmål, som optog mange russiske revolutionære brændende på den tid, nemlig spørgsmålet om den russiske landkommune:

Spørgsmålet er så: kan den russiske obstjina, en ganske vist stærkt undergravet form for det urgamle fælleseje af jorden, gå direkte over i den højere form, det kommunistiske fælleseje? Eller må den omvendt først gennemløbe den samme opløsningsproces, som er indholdet i Vesteuropas historiske udvikling? (Marx & Engels, 1976, s. 8; Marx & Engels, 1987, s. 296).¹

Marx og Engels' spidsformulering af spørgsmålet besvares med et kvalificeret ja, hvor kvalifikationen består i, at kapitalismens fremmarch i de russiske agrardistrikter bremses ved en revolutionsbølge fra øst til vest, således at der bliver tale om en sammenhængende kontinentaleuropæisk revolutionær offensiv:

Det eneste svar herpå, som kan gives i dag, er følgende: hvis den russiske revolution bliver signalet til en proletarisk revolution i Vesteuropa, sådan at begge kompletterer hinanden, så kan det nuværende russiske fælleseje af jorden tjene som udgangspunkt for en kommunistisk udvikling (Marx & Engels, 1976, s. 8; Marx & Engels, 1987, s. 296).

Der er i forskningen en del uenighed om tilblivelsesprocessen af dette forord, og om i hvor høj grad de eksakte formuleringer svarer til Marx' egne. Der er dem, der mener, at den aldersvækkede Marx af forskellige årsager blot tilføjede sin signatur til Engels' mere eller mindre færdige manuskript og aldrig fik mulighed for at korrigere ordlyden til den russiske oversættelse inden sin død kort tid efter (Wada, 1983, s. 70-71). Som et af de få tilgængelige dokumenter på sin tid, hvor Marx offentligt tager stilling til det kontroversielle spørgsmål om landkommunen, er det måske ikke det tydeligste svar. Ganske vist slås det fast, at kommunen *kan* tjene som udgangspunkt, men samtidig knyttes denne mulighed sammen med nødvendigheden af en mere omfattende revolution. Om dette synspunkt, at kommunens skæbne er betinget af en sideløbende revolution i Vesteuropa, i højere grad bør tilskrives

Engels end Marx, lader sig vanskeligt afgøre. Sikkert er imidlertid, at en sådan sammenhængende revolutionsoffensiv udeblev, og at Lenin derfor 15 år senere kunne argumentere for, at det var i overensstemmelse med Marx' progressive og optimistiske samfundsfilosofi at ville tvinge kapitalismen frem på det russiske terræn på bekostning af de arkaiske landkommuners fortsatte bestående.

III.

Som *marxologen* (sådan kaldte han sig for at lægge afstand til den mere ortodokse marxisme) Maximilien Rubel (1905-1996) har redegjort for ved flere lejligheder, har dette forord fra 1882 og de debatter, som knytter sig til det, en vigtig forhistorie. Nemlig den brevveksling, der fandt sted et års tid forinden i foråret 1881 mellem Marx og Zasulich. Da Zasulich stilede sit brev til Marx, befandt hun sig i politisk eksil i Genève i Schweiz, hvor hun havde måttet flygte til i 1879 efter et mislykket politisk drabsattentat på Fyodor Trepov, den daværende guvernør i Skt. Petersborg. Zasulich fandt i Genève sammen med ligesindede eksilerede russiske revolutionære, blandt andre Pavel Axelrod og Georgi Plekhanov, alle sammen centrale skikkelser i udformningen af den russiske marxisme i løbet af 1880'erne og 1890'erne.

Brevet fra Zasulich, dateret 16. februar 1881, og de ikke mindre end fire brevkladder, som Marx udarbejdede inden sit knappe svar en lille måneds tid senere 8. marts, står som omdrejningspunktet i en bredere historisk diskussion om, hvordan overgangen til kommunismen – det såkaldte transitionsspørgsmål – kan tænkes indenfor rammerne af marxismen. For Rubel er brevvekslingen mellem Zasulich og Marx, som helt overordnet omhandler det ovenfor skitserede forhold mellem vesteuropæisk kapitalisme og det russiske agrarsamfund i relation til spørgsmålet om mulighedsbetingelserne for en eventuel revolution, en del af et større problemkompleks, der, som han skriver i 1972, “med god grund kan betragtes som den største ideologiske misforståelse i vores tid, og som kan sammenfattes i udtrykket ‘marxisme’ ” (Rubel, 1972, s. 70).

Brevene har en ejendommelig forhistorie i den marxistiske tradition forud for Rubels genopdagelse, som fortjener at blive kort opridset. Historien begynder med en anden vigtig skikkelse indenfor marxismen, David Rjazanov (1870-1938), der i sin egenskab af leder for Marx-Engels Institutet forestod udgivelsen af Marx/Zasulich-korrespondancen i sin helhed i 1926 efter at have opdaget brevene tilbage i

1911 i Paul Lafargues Marx-arkiv. Rjazanov beretter ved udgivelsen, som indførelse i korrespondancen, at han mindes allerede i 1883, under et ophold i Schweiz, at have hørt rygter om et personligt sammenstød, som skulle have fundet sted mellem Plekhanov og Marx. Stridspunktet mellem Marx og Plekhanov skulle have været spørgsmålet om den russiske landkommune og dennes stilling i en revolutionær omlægning af produktionen. Ifølge rygterne, som Rjazanov gengiver, skulle Marx have fremhævet *mir*'ens særlige type fællesejendom [Gemeindeeignetum] og forsvaret dennes eksistensberettigelse overfor Plekhanov, som skulle have benægtet, at landkommunens fællesejendom skulle være af betydning at bibeholde (Rjazanov, 1926, p. 309).

Rjazanov vælger at berette om denne anekdote, fordi den illustrerer et kritisk omdrejningspunkt i den tidlige (russiske) marxistiske bevægelse, nemlig spørgsmålet om hvorvidt den russiske landkommune er dømt til bukke under for presset af de fremkommende kapitalistiske produktionsforhold, eller om kommunen og dens fællesejendom kan udgøre et udgangspunkt for en socialistisk udvikling i retning af kommunismen. Spørgsmålet om landkommunen var, som Zasulich formulerer det i brevet til Marx, "et spørgsmål om liv eller død" for de russiske revolutionære, et strategisk *enten-eller* som hun formulerer på følgende måde, der foregriber Marx og Engels' formulering året senere i ovennævnte forord til manifestet:

Enten er landkommunen [...] i stand til at udvikle sig i en socialistisk retning, det vil sige lidt efter lidt at organisere produktionen og distributionen af produkter på de kollektivistiske fundament. I givet fald bør den revolutionære socialist ofre al sin styrke på befrielsen af kommunen og af dennes udvikling. [...] Eller også er kommunen skæbnebestemt til forsvinding, i hvilket tilfælde [...] De [revolutionære socialister] udelukkende bør propagandere blandt byens arbejdere, som konstant vil være ved at drukne i den masse af bønder, der, som følge af kommunens opløsning, vil blive kastet på de store byers gader i deres jagt på en lønindtægt (Zasulich, 1926, s. 316-17).

De, som mener, at kommunen er en arkaisk form, der er dømt til at bukke under for historiens pres, skriver Zasulich, påkalder sig en "videnskabelig socialisme" og kalder sig for "marxister". Det er interessant at bemærke, at Zasulich her bruger termen 'marxister' om nogle andre, men at hun og hendes gruppe i alt fald senere skulle komme til at påkalde sig netop denne betegnelse. Disse andre marxisters "stærkeste argument" er typisk, fortsætter Zasulich, "at det er Marx, der siger det".

(Zasulich, 1926, s. 317). Zasulich anmoder på vegne af sine venner Marx om et svar på, hvordan han opfatter situationen med landkommunen i Rusland. Et eventuelt svar, skriver hun afslutningsvist i brevet til Marx, beder hun på forhånd om tilladelse til at oversætte til russisk og publicere (Zasulich, 1926, s. 317). Marx svarer som sagt en lille måned senere og undskylder sit korte svar og den lange svartid med “en nervesygdom”, som angiveligt har plaget den aldrende Marx periodisk det sidste årti af hans liv (Marx, 1985a, s. 241).

Marx trodser tilsyneladende sin nervesygdom og lægger en kraftpræstation i besvarelsen af brevet til Zasulich, der som sagt forefindes i fire forskellige kladder af varierende længde (fra én til mere end ti siders renskrevet tekst per kladder i MEGA-udgaven), på fransk vel at mærke. Resultatet er, som Rjazanov beskrev det, “ved første blik et billede af uløseligt kaos”. De mange forvirrende udstregninger til trods er kladderne imidlertid ikke svære at dechiffrere, eftersom der aftegnes en klar teoretisk “byggningsstruktur”, hvor “tankegangen er ført helt til ende”, som Rjazanov bemærker. (Rjazanov, 1926, s. 313-14). Særligt én af kladderne, dateret den 8. marts 1881, er helt tydeligt aflæselig og, som det skulle vise sig, næsten identisk med det afsendte brev.

I brevet til Zasulich indleder Marx med at beklage, at han ikke kan give Zasulich det ønskede svar i en form egnet til publikation, eftersom han “allerede for flere måneder siden har lovet Komitéen i Skt. Petersborg et arbejde om samme emne” (Marx 1985a, s. 241). Imidlertid, skriver Marx, håber han på få linjer at kunne rydde op i nogle misforståelser vedrørende hans såkaldte teori [ma soi-disant théorie]. Marx begynder med en genopfriskning af, hvad han i kapitel 24 i *Kapitalen* havde redegjort for vedrørende den kapitalistiske produktionsmådes genesis, den såkaldte ‘oprindelige akkumulation’ (bemærk at Marx her citerer fra den franske udgave, som indeholder de seneste ændringer fra Marx’ egen hånd, blandt andet i det her anførte citat):

Til grund for det kapitalistiske system ligger således den radikale adskillelse af producenten fra sine produktionsmidler ... grundlaget for hele denne udvikling er *ekspropriationen af bønderne* [cultivateurs]. Denne er endnu ikke fuldført på en radikal måde andetsteds end i England ... Men *alle andre lande i Vesteuropa [l'Europe occidentale]* gennemløber den samme bevægelse (Marx, 1985a, s. 241, Marx’ egne kursivering).

Marx fortsætter i direkte anknytning til ovenstående med at konkludere, at “denne bevægelses ‘historiske fatalitet’ således er *udtrykkeligt* begrænset til *Vesteuropæiske lande*” (Marx, 1985a, s. 241, Marx’ egne kursiveringer). Det er naturligvis værd at bemærke, at Marx her med brugen af anførselstegn distancerer sig fra idéen om en angivelig historisk fatalisme. Det, han skrev i *Kapitalen*, var med andre ord ikke et historisk postulat med gyldighed for alle lande, ikke en påstand om en historisk skæbnebestemmelse, ikke udtryk for en fatalisme, men derimod en teori om nogle historiske udviklings*tendenser* i de lande, hvor den kapitalistiske produktionsmåde *allerede* havde slået rod. Marx gør endvidere klart, at man for at forstå dette metodologiske forbehold må tage forskellighederne i de respektive udgangspunkter i ejendomsforhold i hhv. Vesteuropa og Rusland i betragtning. De eksproprierede bønder i England og Vesteuropa producerede allerede for og til sig selv en form for privat ejendom, som med kapitalismen overgik til en anden form for privat ejendom, nemlig den, som gik via udbytningen (af en anden) indeholdt i og medieret af lønformen:

I den vesteuropæiske bevægelse drejede det sig således om *transformationen af en form for privat ejendom til en anden form for privatejendom*. Hos de russiske bønder derimod ville det dreje sig om *at transformere deres fællesejendom til privatejendom*. (Marx, 1985a, s. 241, Marx’ egne kursiveringer).

Med andre ord er der, ifølge Marx, tale om to helt usammenlignelige og distinkte historiske situationer, der ikke kan subsummeres under én overgribende historisk ‘logik’ eller sammenfattes i en *såkaldt* teori om samfundets historiske udviklingslove. Derfor, og det er her de fleste traditionelle marxistiske analyser kuldsejler, er det forkert at hævde med udgangspunkt i Marx og *Kapitalen*, at man kan udlede generelle historiske love om udviklingens retning gældende for alle lande, hvor kapitalismen som produktionsmåde er ved at sætte sig igennem. Langt snarere er Marx’ analyse i *Kapitalen* en analyse, der sætter parentes om de forhold, der endnu ikke er underlagt den kapitalistiske produktionsmådes tvingende udviklingsimperativer. Som sådan kan man ikke ekstrapolere fra et historisk specifikt case-study af den kapitalistiske produktions historiske fremkomst i England og Vesteuropa til nogle alment gyldige love for den globale historiske udvikling generelt. *Kapitalen* er metodologisk indifferent overfor spørgsmålet om den russiske landkommune, som

både i tid og sted ligger udenfor det undersøgte genstandsområde. Argumenterne for eller imod kommunen må således støtte sig på separate studier, som Marx skriver i slutningen af det afsendte brev til Zasulich:

Analysen i *Kapitalen* frembyder altså hverken grund for eller imod landkommunens vitalitet, men det studie, som jeg har gjort om den, og hvor forskningsmaterialerne er originalkilder, har overbevist mig om, at denne kommune er udgangspunktet [le point d'appui] for en social regeneration i Rusland, men for at kunne fungere som sådan må alle korrupperende [délétères] indflydelser, der angriber den fra alle sider, først elimineres, for dernæst at sikre denne normalbetingelserne for dens spontane udvikling (Marx, 1985a, s. 241).

Alting står og falder med *udgangspunktet* for den kapitalistiske udvikling, der nødvendigvis må variere geografisk og kulturelt. *Kapitalen* er en empirisk funderet analyse, der tager den historisk specifikke udvikling i England og Vesteuropa i betragtning og forsøger på baggrund heraf at fremskrive betingelserne for emancipation, det vil sige, at Marx forsøger at rammesætte og artikulere de historiske betingelser for en revolutionær politisk bevægelse. Disse kan, som Marx her gør klart under inddragelse af sine *senere* studier, tage udgangspunkt i en sikring af landkommunens spontane udvikling i retning af en fuldt udfoldet, moderne kommunisme. Som det hedder i én af de fire forudgående kladder til brevets endelige formulering, så er det netop landkommunens historisk enestående mulighed, at den er samtidig med en fremskreden og teknologisk højt udviklet vestkapitalisme, hvis "frugter den således kunne appropriere uden at underkaste sig dennes *modus operandi*" (Marx, 1985, s. 225) og videre, at kommunen således kan blive "*det direkte udgangspunkt* for det økonomiske system, som det moderne samfund tenderer imod, og dét i en ny udgave [et faire peau neuve], der ikke begynder med dets selvmord." (Marx, 1985a, s. 226).

Marx' svar blev aldrig oversat eller publiceret i Zasulich levetid (hun dør i 1919). Marx dør som bekendt i 1883, og brevet forbliver ukendt for offentligheden helt frem til 1924, hvor der optrykkes en faksimil udgave af Marx' svar samt en russisk og tysk oversættelse. Kladderne udgiver Rjazanov så få år senere i 1926, efter i årevis siden 1911 forgæves at have søgt efter Marx' endelige svar til Zasulich, som Rjazanov beretter fandtes i Axelrods arkiv. Rjazanov undrer sig derfor med rette over, at både Plekahanov, Zasulich og Axelrod adspurgt om eksistensen af et brev

fra Marx intet som helst husker. Det er påfaldende, især taget i betragtning at der, med Zasluchichs egen formulering, netop var tale om et spørgsmål om 'liv og død' for de russiske revolutionære. Som Rjazanov skriver:

Man er nødt til at anerkende, at en sådan glemsel, netop i forhold til den særlige interesse som et sådant brev måtte påkalde sig, er meget forbløffende og sandsynligvis et for fagpsykologer højst interessant eksempel på hukommelsesmekanismens overordentlige utilstrækkelighed. (Rjazanov, 1926, s. 310).

Det er vanskeligt ikke at læse Rjazanovs bemærkning som et udtryk for en dyb ironi: Der findes flere mere eller mindre plausible forklaringer på denne mærkværdige glemsel, men næppe nogen der har sin forklaring i 'hukommelsesmekanismens' begrænsninger. Som Rubel senere kommenterer omkring dette forhold:

Rjazanov tog fejl på ét punkt: Man behøver ikke at være 'fagpsykolog' for at indse, at denne mærkværdige 'glemsel' simpelthen er den naturlige følge af den metamorfose, som de tidligere narodnikker [der menes Zasluchich, Plekhanov og Axelrod] havde gennemgået på deres vej til selv at blive 'marxister'. De måtte glemme Marx, fordi han i denne debat – hvor det handlede om liv og død for det russiske revolutionære parti og dets tilhængere – antog et standpunkt som støttede folkevennerne [Volkstümmler] og som følgelig selv, så at sige, var 'narodnik', og altså ikke 'marxist' (Rubel, 1972, s. 55).

IV.

I brevet til Zasluchich nævner Marx selv som én af grundende til, at han svarer så kortfattet, at han har lovet komitéen i Skt. Petersborg et mere udførligt arbejde om spørgsmålet om landkommunen. Man kunne så formode, at det var på grund af, at Marx andetsteds i russisk kontekst havde udtømt emnet om kommunen, at Zasluchich og co. vælger at lade Marx' svar på dette spørgsmål om 'liv eller død' gå over i glemslen. Det lader imidlertid ikke til at have været tilfældet, da Marx' mere udførlige bemærkninger om landkommunen, som lovet til komitéen, aldrig ser dagens lys. Forskere har foreslået, at Marx udelukkende bruger denne formulering til Zasluchich som et udtryk for sine politiske sympatier med den populistiske gruppe *Folkeviljen* (Narodnaya Volya) og således ikke havde tænkt sig at give Zasluchichs

udbrydergruppe (Chernyi peredel) et publicérbart manuskript, som kunne virke som en blåstempling af gruppens ideologiske formål (Wada, 1984, s. 69). Der er en række omstændigheder ved brevvexlingen mellem Marx og Zasulich, der, som den kollektive 'marxistiske amnesia' beskrevet ovenfor, synes mærkværdige, blandt andet et manuskript fra slutningen af halvfjerdserne, som Marx stiledede til redaktionen på det russiske tidsskrift *Faderlandets annaler* (Otechestvennye Zapiski).

Dette tidsskrift havde tidligere bragt en anmeldelse af Marx' *Kapitalen*. Anmeldelsen, som var skrevet af N. Mikhailovskii - der pudsigt nok er den selvsamme narodnidske forfatter, som Lenin senere angriber i den ovenfor diskuterede artikel - har ifølge Marx misforstået *Kapitalen* på afgørende punkter, idet han forsøger at tage Marx til indtægt for sine narodnidske synspunkter om, at landkommunen kan videreudvikle sine egne historiske forudsætninger uden at skulle gennemleve det kapitalistiske regimes tortur. Pointen for Marx er imidlertid åbenlyst ikke, at han er uenig i denne konklusion, men at gøre opmærksom på den *metodiske* begrænsning, der går på, at *Kapitalen* netop intet har at sige om Rusland, hvorfor hans "ærbødige kritiker" lige såvel kunne have sluttet, at han mente det stik modsatte. Marx tager derfor bladet fra munden og skriver så utvetydigt, som man øjensynligt kan:

Eftersom jeg ikke bryder mig om at 'overlade noget til gætterier', vil jeg gerne tale uden omsvøb. For på et oplyst grundlag at kunne slutte noget om den økonomiske udvikling i nutidens Rusland har jeg lært mig russisk, og siden i løbet af årene studeret de officielle publikationer og andet med relation til dette emne. Jeg er kommet til følgende resultat: hvis Rusland fortsætter ad den vej, som det siden 1861 er slået ind på, vil den miste den smukkeste chance historien nogensinde har tilbudt noget folk, for i stedet at undergå alle det kapitalistiske regimes fatale skæbneomslag. (Marx, 1985b, s. 113)

Grunden til at Marx her, og igen et par år senere i brevet til Zasulich, insisterer på dette metodologiske forbehold er netop, at han ikke ønsker at udvikle en almen 'teori' om den moderne samfundsmæssige udviklingshistorie, men netop kun, og det er heller ikke så lidt endda, vil skitsere de generelle tendenser, som den historiske udvikling tager under *kapitalistiske* samfundsforhold. Marxismen har imidlertid fra dens spæde begyndelse, som 'videnskabelig socialisme' à la Zasulich og Lenin, glemt, ignoreret eller bevidst undertrykt dette forbehold. Som Marx skriver i en af kladderne til Zasulich: "De 'marxister', som De fortæl-

ler mig om, er mig fuldstændigt ukendte. De russere, som jeg plejer personlig omgang med, har, så vidt jeg ved, fuldstændigt modsatrettede synspunkter.” (Marx, 1985a, s. 232).

Zasulich selv drejer da tilsyneladende også om på en tallerken og kommer således, uagtet Marx’ temmelig klare svar, til at understøtte den marxistiske idé, som Lenin flere år senere spidsformulerer, at *mir*’en er dømt til undergang. Som Rjazanov fremhæver, skriver Zasulich i et forord til den russiske udgave af Engels’ *Entwicklung des wissenschaftlichen Sozialismus* i 1884, altså blot få år efter brevet til Marx, at “den trinvis opløsning af fællesejendom [Gemeindeeigentum], akkumulationen af kapital og udbredelsen af storindustri er uundgåelig.” (Zasulich, citeret i Rjazanov, 1926, s. 313).

Idéen om en uundgåelig, historisk overgribende logik tager forskellig form på forskellige tidspunkter i historien, men støtter sig oftest på en efterhånden temmelig vaklende krykke, som også er den Marx’ ærbødige kritiker Mikhailovskii læner sig op ad, nemlig Marx’ berygtede bemærkning i forordet til den tyske førsteudgave af *Kapitalen*, om at “[d]et industrielt mere udviklede land viser blot det mindre udviklede et billede af dets egen fremtid”, som det hedder i den gængse danske oversættelse (Marx, 1970 [1867], s. 92-93). Den version, som Marx i den seneste bearbejdning af denne passage vælger, findes i den franske udgave af *Kapitalen*, hvor den mere præcise omskrivning af klausulen ‘viser blot’ [ne fait que montrer] bliver kvalificeret på følgende måde: “ne fait que montrer à ceux qui le suivent sur l’échelle industrielle”, altså med en præcisering af, at det drejer sig om *de lande, som slår følge med det mere udviklede land* [ceux qui le suivent] på den *industrielle* skala [sur l’échelle industrielle] (Marx, 2017, s. 4).² Det drejer sig med andre ord specifikt om *industriens* skala, som kapitalismen har en tendens til at udvide betragteligt, ikke om såkaldte objektive historiske udviklingsstadier. De lande, der *vælger* at slå ind på den kapitalistiske udviklings vej, er tvunget til at gennemløbe den samme historiske procedure. Ikke *alle lande*, men kun de, som følger efter eller slår følge med.

Det ‘billede af fremtiden’, som Marx holder op for de øvrige Vesteuropæiske lande, der for længst har slået ind på storindustriens vej, tjener det formål at lade disse lande spejle sig i den udvikling, som de mest fremskredne kapitalistiske lande allerede dengang havde gennemløbet (eller var i færd med at gennemløbe): *de te fabula narratur!* Marx beskrivelse af kapitalismens iboende udviklingstendenser skulle netop ikke omfortolkes til et historiefilosofisk dogme, således som

Mikhailovskii fejlagtigt gjorde det på baggrund af Marx' forord til *Kapitalen*. Som Marx indvender mod Mikhailovskii i ovennævnte brev til redaktionen på *Faderlandets annaler*:

Han må absolut forvandle min historiske skitse om kapitalens genese i Vesteuropa til en historiefilosofisk teori om den generelle fremgangsmåde, som fatalistisk tilfalder ethvert folk, uanset deres historiske omstændigheder, hvor end de måtte befinde sig (Marx, 1985b, s.116).

Det er dette falske 'billede af fremtiden', som allerede Marx selv underkaster kritik, fordi det i alle sine mange gengivelser medtematiserer en form for historiefilosofisk *fatalisme*, der undergraver forestillingen om politisk og revolutionær subjektivitet. Det, der er brug for, er ikke en historiefilosofisk universalnøgle, der kan forklare samtlige samfundsmæssige fænomener *sub specie aeternitatis* eller under synsvinklen af den 'absolutte ånd', men derimod tålmodige historiske studier af de til enhver tid forhåndenværende historiske betingelser for en revolutionær situation. Marx beskriver kort, hvordan der i romertiden var helt sammenlignelige forhold med eksproprieringen af de plebejiske bønder, der som i England kunne have ledt til en dannelse af et egentlig lønproletariat og derved til udviklingen af en produktionsmåde, der var kapitalistisk. Dette skete som bekendt ikke. To helt sammenlignelige historiske bevægelser, men på et forskelligt samfundsmæssigt grundlag, ledte altså til to helt forskellige samfundsudviklinger: "Ved at studere disse respektive udviklinger og sammenligne dem, finder man let nøglen til dette fænomen, men man når aldrig frem dertil med en generel historiefilosofisk teori-skabelon, hvis højeste dyd er at være supra-historisk." (Marx, 1985b, s. 117).

KONKLUSION

Der findes som bekendt allerede en del god litteratur, der har interesseret sig for korrespondancen mellem Marx og Zasulich og bredere for spørgsmålet om Rusland og den russiske landkommune i den sene Marx' forfatterskab (se f.eks. Rubel, 1969, 1972; Shanin, 1983; Anderson, 2010; Endnotes, 2015). I denne artikel har interessen for Marx/Zasulich-korrespondancen først og fremmest været af historiefilosofisk karakter forstået på den måde, at formålet har været at kontrastere Marx' kritiske indsigter med den forfejlede, men desværre fortsat udbredte opfattelse, at

Marx i *Kapitalen* beskrev nogle uomtvistelige udviklingslove for historien overhovedet. Da Rusland i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne endnu stod ved begyndelsen af den skillevej, som landbrugsreformen i 1861 indvarslede, så kan Marx hovedpointe siges at være, at det var en *politisk* beslutning, hvilken vej man valgte at fortsætte af, og dermed også hvilken historie man ønskede at skabe ud fra de forhåndenværende materielle, historiske betingelser.

Situationen er givetvis en helt anden i dag, hvor en globaliseret senkapitalisme, der synes at have opslugt sit 'udenfor', kalder på nye analyser. Spørgsmålet er selvfølgelig, om denne udbredte forestilling, at der ikke længere er noget udenfor kapitalismen, ikke netop udviser et filosofisk valgslægtskab med Lenins påstand om, at landkommunen i sin tid allerede var hevet med i fremskridtets ubønhørlige malstrøm (og med den resten af verden i øvrigt). Der var så at sige ikke andet at gøre end at lade sig rive med af udviklingen: jo hurtigere, jo bedre. Det er, som Walter Benjamin engang fremhævede i sin kritik af det tyske socialdemokratis fremskridtoptimisme, belejligt, men ikke desto mindre korrumpierende at tro, at man således 'svømmer med strømmen' (Benjamin, 1991 [1940], s. 698). En beslægtet vildfarelse ligger til grund for den her i artiklen kun flygtigt berørte 'accelerationisme'; en modetilosophi, med rødder i den tidligste marxisme fra Zasulich over Lenin og videre endnu.³

Hvis denne artikel således bidrager med nye perspektiver til kritikken af, hvad man i mangel på en bedre term kunne kalde 'marxcelerationismen', så må det ironisk nok skyldes, at den står på skuldrene af giganter og således muliggør et *vue* fra et 'højere' historisk standpunkt.⁴

NOTER

- 1 Her som fremadrettet henvises der sideløbende med de bragte danske oversættelser til kilderne på originalsprog (markeret med '/').
- 2 Den nye tekstkritiske udgave af første bind af *Kapitalen*, redigeret og udgivet af Thomas Kuczynski, muliggør sammenligninger af denne type. Den oprindelige tyske formulering er præcist nok oversat til dansk, idet det her hed: "Das industriell entwickeltere Land zeigt nur den minder entwickelten, die ihm auf der industriellen Stufenleiter folgen, das Bild der eigenen Zukunft." (Marx, 2017, s. 9). Den franske version indeholder imidlertid, som i andre tilfælde, vigtige præciseringer.

- 3 For en mere udførlig kritik af accelerationismen tillader jeg mig at henvise til Bolt & Routhier: “Kritiske randbemærkninger til ‘Accelerate: Manifesto for an accelerationist politics’” i *Mr. Antipyrine* nr. 3, København: Antipyrine, 2017.
- 4 Jeg vil gerne takke Carsten Juhl for at anspore mig til at skrive om dette emne, samt for anbefalinger til litteratur. Teksterne som introduceres her i artiklen har en langt mere omfattende virkningshistorie i særlig fransk og italiensk sammenhæng i anden halvdel af det tyvende århundrede, som denne artikel imidlertid ikke kommer ind på. Interesserede kan med fordel konsultere Juhls bog *Hvad der ikke kunne fortsætte og hvad der ikke kunne begynde. Maj 68: Forudsætninger og følger*. København: Billedkunstskolernes Forlag, 2014.

LITTERATUR

- Anderson, K. B. (2010). *Marx at the Margins. On Nationalisms, Ethnicity, and Non-Western Societies*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Benjamin, W. (1991 [1940]). “Über den Begriff der Geschichte”, *Walter Benjamin Gesammelte Schriften* I.I. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 691-706.
- Endnotes (2015). “A history of separation”, *Endnotes* #4. Oakland/London: Endnotes, 70-86.
- Engels, F. (1967). “Engels an Eduard Bernstein 2./3. Nov. 1882”, *MEW* Bd. 35. Berlin: Dietz Verlag.
- Lenin, V.I. (1981a). “Marxismens historiske skæbne”, *Udvalgte værker*, bd. 1, København: Forlaget Tiden, 70-73.
- Lenin, V.I. (1981b). “Hvilken arv er det vi fraskriver os?”, *Udvalgte værker*, bd. 1. København: Forlaget Tiden., 163-200.
- Marx, K. (1970). *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi*. København: Rhodos.
- Marx, K. & Engels, F. (1976). “Forord til den russiske udgave 1882”, *Det kommunistiske manifest*. København: Forlaget Tiden.
- Marx, K. (1985a). “Karl Marx: Lettre à Vera Ivanovna Zassoulitch (Premier projet, deuxième projet, troisième projet, quatrième projet et lettre à Vera Ivanovna Zassoulitch)”, *MEGA* I.23, *Werke Mai 1875 bis Mai 1883*. Berlin: Dietz Verlag, 217-242.
- Marx, K. (1985b). “Karl Marx: À la redaction de l’«OTeqecTBeHHbi>i 3anncKn»”, *MEGA* I.23, *Werke Mai 1875 bis Mai 1883*. Berlin: Dietz Verlag, 112-116.
- Marx, K. & Engels, F. (1987). “Vorrede zur zweiten russischen Ausgabe des ‘Manifests der Kommunistischen Partei’”, *MEW* Bd. 19. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. (2017). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Buch I: Der Produk-*

- tionsprozess des Kapitals*. T. Kuczynski (red.), *Neue Textausgabe. Historisch-kritischer Apparat*. Hamburg; VSA Verlag.
- Rjazanov, D. (red.) (1926). *Marx-Engels Archiv: Zeitschrift des Marx-Engels Instituts in Moskau*. Frankfurt am Main: Marx-Engels Archiv.
- Rubel, M. (red.) (1972). *Marx/Engels: Die russische Kommune. Kritik eines Mythos*. München: Carl Hanser Verlag.
- Rubel, M. (red.). (1969). *Ecrits sur le tsarisme et la Commune russe*. Genève: Librairie Droz.
- Shanin, T. (1983). (red.) *Late Marx and the Russian Road: Marx and 'the periferies of capitalism'*. New York: Monthly Review Press.
- Srnicek, N. & Williams, A. (2016). *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*. London: Verso Books.
- Venturi, F. (1966). *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*. New York: Grosset & Dunlap.
- Zasulich, V. (1926 [1881]). "Vera Zasulich an Marx", David Rjazanov (red.) (1926). *Marx-Engels Archiv: Zeitschrift des Marx-Engels Instituts in Moskau*. Frankfurt am Main: Marx-Engels Archiv.
- Wada, H. (1983). "Marx and revolutionary Russia.", T. Shanin (red.), *Late Marx and the Russian Road. Marx and 'the periferies of capitalism'*, New York: Monthly Review Press, 40-76